

АДНОТАТА – О СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ХХ ВЕКА

Апстракт: Покушај синтетичког сагледавања дисперзивне, још увек непрегледне и комплексне грађе књижевно-критичких текстова друге половине 20. века наговештен је наставком култне едиције „Српска књижевна критика” – заједничког пројекта Института за књижевност и уметност и Матице српске. Као делимично остварење овог издавачког плана, појавио се други том Палавестрине *Историје српске књижевне критике 1768–2007*, у којем је аутор из перспективе сопствене историјске, естетичке и идеолошке свести валоризовао књижевнокритичка достигнућа датог периода. Циљ овог рада јесте да се укаже на аспекте Палавестриног тумачења превирања у модерној и постмодерној критичкој мисли – између *дојмайској импресионизма* (најпре присутног у „партијској цивилизацији” и конзервативном ставу марксистичког прагматизма), *критичкој плурализма* (којег најпре репрезентује критичко перо Б. М. Михиза као „последњег великог критичара импресионистичког кова”) и *постмодернисичке акултурације* – пред којом ни сам Палавестра није остао имун на сопствене идеолошке пристрасности.

Кључне речи: критика, *Историја српске књижевне критике*, импресионистички догматизам, марксизам, критички плурализам, акултурација

У тексту „Догматичка и импресионистичка критика” (1909) Јован Скерлић упозорава да једностраност и доктринарство нису опасни нигде у тој мери колико у „тако релативној и растегљивој науци као што је књижевна критика”.

У истом тексту, без обзира на замерке које се односе на „негативну услугу” коју је импресионистичка школа учинила књижевној критици „сломивши окове ауторитативне критике”, он препознаје критичку моћ импресиониста који су

[...] у проучавању књижевних производа дали многобројне, fine, искрене утиске који ће послужити као драгоцен материјал једног дана када се естетика почне радити на експерименталном основу. И у томе нова школа била је научнија: место дедукцијом, као што чини догматичка школа, она се послужила индукцијом, и почела је посматрањем, описивањем, прибирањем грађе и података за друге који ће са више знања, искуства и сигурности моћи изводити опште законе.¹

Предраг Палавестра је, у снажној критичарској личности и „импресионистичком импулсу” Јована Скерлића, препознао *учиоце енергије* чије је схватање критике – као извора духовне снаге, облика трезвеног расуђивања и моралног израза једне више правде – било „борбено и активистичко, убеђено и доследно, прожето етиком саучествовања књижевности у друштвеном животу и одређено његовом социјалном и националном идеологијом”.² И управо то Скерлићево умеће прилагођавања импресионистичког поступка „прагматичким потребама културног динамизма” и поимање критике као „начина моралног живота и облика друштвене егзистенције која се остварује у књижевности и култури”, у периоду друге половине 20. века, када је и сама књижевна критика пролазила кроз искуство властитог књижевно-историјског преиспитивања, постало је, на неки начин, и део Палавестриног критичког промишљања, који је историју књижевне критике схватао као „критичку историју савести и свести једне културе”, притом сопствени апологијски став према критици преузимајући из „нове кри-

¹ Јован Скерлић. „Догматичка и импресионистичка критика”. У: *Јован Скерлић*. Приредио Предраг Палавестра. Издавачки центар Матице српске: Нови Сад 2011, 33.

² Предраг Палавестра. „Јован Скерлић – сведок ’златног доба’ српске књижевности”. У: *Јован Скерлић*, 7.

тике” али и „школе анализата” или „историјске антропологије” – Ле Гоф, Ј. Хојзинг, М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродел.³

Импresiонистичка критика заузела је значајно место у Палавестриној *Историји српске књижевне критике 1768–2007*, где аутор истиче како је она вазда била „жив организам који се мења у складу са променама културних модела и одржава дијалог између једне културне епохе и њене књижевности”,⁴ бивајући тако битан конститутивни елемент српске књижевне критике која је – у претходна два века – постала „самостална форма духовне спознаје и интелектуалне свести”. Међутим, уколико се пажња усмери на други том Палавестрине *Историје*, посвећен другој половини XX и првим годинама XXI века, јасно је да он „последњег великог критичара импресионистичког кова” препознаје у културном активитету Борислава Михајловића Михиза, док истовремено друштвено и културно маркира овај период као време „партијске цивилизације” у којем се провлачи конзервативни став марксистичког прагматизма (и где процес „консолидовања књижевне критике” бива успорен партијском арбитражом и политичким притисцима). Палавестра нарочиту опасност види у појави једне нове доктрине импресионистичке критике – импресионистичке по свом „памфлетском практицизму, хировитој непредвидљивости и олаком осуђивању или пресуђивању без јасних образложења”, констатујући да никада раније у својој дотадашњој историји књижевна критика није толико изневерила своју природу. С тога је видљиво како, из странице у страницу, он упорно супротставља догматски импресионизам – недогматском критичком плурализму те, на неки начин, другу половину 20. века означава *добом критичкој њлурализма*.⁵ То потврђују многобројна места у Палавестриним текстовима:

³ Никша Стипчевић. „Предрага Палавестре ‘Историја српске књижевне критике’”. *Летњопис Матице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 473–474.

⁴ В. Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*. Матица српска: Нови Сад 2008.

⁵ На ову чињеницу указује и Марко Аврамовић у тексту „Рецепција руског формализма у српској књижевној критици”, осврћући се на значајне промене и иновације у домену књижевне теорије, естетике и филозофије књижевности,

На тај начин установљено је да српску књижевну критику и свест о књижевности на првом месту одликују њена мисаона и стилска разноврсност. Као природно унутрашње својство, српска књижевна критика одувек је у себи носила и чувала изразиту црту духовног и естетског плурализма, гипкост форме и метода, јасан израз и отворен приступ према свим књижевним творевинама и идејама.⁶

У истраживањима и приликом обраде грађе [...] је утврђено да у српској књижевности појам критике обухвата мноштво облика и значења, те да се критички израз и форме критике не везују само за књижевност него и да прелазе преко њених граница. Критика задире у многе суседне и сродне области хуманистичких и духовних наука, као што су грамадика и лингвистика, стилистика, семантика и етимологија, културна и структурална антропологија, семиотика, логика, аксиологија, психологија, философија, религија, историја, правне и политичке науке, итд.⁷

Сама замисао о објављивању *Историје српске књижевне критике 1768–2007* у два тома свакако се не може одвојити од

којим је српска књижевна критика била изложена у другој половини 20. века, прецизније од средине шездесетих година: „На те мене највише је утицала снажна рецепција различитих страних књижевнотеоријских школа. Теоријски уплив у великој мери је преобразио дотадашњу српску књижевну критику, поготово ону универзитетску, до тада углавном обележену позитивизмом и импресионизмом, а у периоду после Другог светског рата и марксизмом. Поред руског формализма [...], снажан утицај на књижевну мисао у Срба, почевши од наведеног периода па све до половине седамдесетих година, извршиле су различите књижевнотеоријске школе, теоријски концепти и методи: англоамеричка нова критика, стилистичка критика Леа Шпицера, феноменологија, структурализам, семиотика, итд. Нешто касније [...] деконструкција и различите постструктуралистичке стратегије тумачења текста, па је стога потпуно оправдано што је Предраг Палавестра у својој *Историји српске књижевне критике* другу половину двадесетог века означио као доба критичког плурализма” – Марко Аврамовић. „Рецепција руског формализма у српској књижевној критици”. *Српска књижевна критика друге половине XX века – историјска проучавања*. Уредио Милан Радловић. ИКУМ: Београд 2013, 261–262.

⁶ Предраг Палавестра. „Проучавање и издавање грађе за историју српске књижевне критике (Историја једног научног подухвата)”. *Српска књижевна критика друге половине XX века – историјска проучавања*. Уредио Милан Радловић. ИКУМ: Београд 2013, 41.

⁷ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 814.

капиталног пројекта „Српска књижевна критика”, започетог на Институту за књижевност и уметност у сарадњи са Матицом српском, који је званично постојао двадесет година (1971–1991) и у оквиру којег је објављено 25 издања (хрестоматија и антологија). У овим издањима представљена је књижевно-критичка баштина из периода 1768–1940. године. Познато је да је у оквиру овог пројекта, „по истој научној методологији и техници научних истраживања”, планирано да се обради и књижевнокритичка мисао друге половине 20. века, а историјат пројекта, са разноврсним подацима о његовој реализацији, сарадницима, условима финансирања али и потешкоћама у раду⁸, Палавестра је објавио 1995. године у часопису *Књижевна историја* – у чланку „Проучавање и издавање грађе за историју српске књижевне критике”, а потом и у зборнику *Српска књижевна критика друге половине XX века – историјолошка проучавања*.⁹ Он, у нацрту, даје један могући концепт штампања још пет књига едиције *Српска књижевна критика*, које би обухватиле послератно раздобље 1945–2000, и то ревидирањем постојећих предлога, уз чување основне концепције, „како би се по истим начелима у 30 књига, покрила два најплоднија века српске књижевне критике (XIX и XX)”. Палавестра предлаже штампање три зборника која би била посвећена овом периоду: *Теоријски, философски и културно-идеолошки аспекти српске књижевне критике у другој половини XX века*, *Типологизација српске критичке мисли у другој половини XX века* и *Српска критичка мисао и теорије других уметности*, као и припрему нових књига по угледу на претходне:

1. *Сумрак критичких ауторитета* (Борислав Михајловић Мишић, Зоран Мишић, Зоран Гавриловић, Драган М. Јеремић, Зоран Глушчевић, Никола Милошевић);

⁸ Попут оних друштвено-политичких: „Поред великог броја ограничења обима свих књига предвиђених у едицији „Српска књижевна критика”, на присуство и распоред аутора у појединим књигама утицали су понекад и други ванкњижевни мотиви, актуелне политичке и идејне прилике, опрез, подозрење, унутрашња цензура, страх и самоцензура самих приређивача, као и отворен притисак владајуће бирократије и партијске свести” – *Истио*, 37.

⁹ Предраг Палавестра. „Проучавање и издавање грађе за историју српске књижевне критике (Историја једног научног подухвата)”, 13–46.

2. *Послерајни кријичари* (Петар Џаџић, Света Лукић, Предраг Палавестра, Милош И. Бандић, Павле Зорић, Славко Леовац, Радован Вучковић, Мирослав Егерић, Душан Пувачић, Богдан А. Поповић, Предраг Протић);
3. *Писци као кријичари* (Ерих Кош, Меша Селимовић, Миодраг Павловић, Милорад Павић, Радомир Константиновић, Данило Киш, Иван В. Лалић, Слободан Селенић, Борислав Пекић, Јован Христић, Светлана Велмар Јанковић);
4. *Научна кријика и комјарџисџи* (Младен Лесковац, Драгиша Живковић, Сретен Марић, Новица Петковић, Јован Деретић, Светозар Петровић, Иво Тартаља, Зоран Константиновић);
5. *Кријика на крају XX века* (Михајло Пантић, Марко Неђић, Радивоје Микић, Љубиша Јеремић, Милан Радуловић, Јован Делић, Станиша Тутњевић, Сава Дамјанов, Александар Јерков, Љиљана Шоп, Јасмина Ахметагић, Миливој Ненин).¹⁰

У вези са тим, потребно је указати и на текст Милана Радуловића „Систематизација српске књижевне критике”, који упућује на неке од детерминанти књижевнокритичке мисли друге половине 20. века, када је културни образац два пута радикално мењан у српској историји: „прво кад је револуционарним насиљем комунистичке партије пројектован један утопијски цивилизацијски модел”, а други пут „кад се тај образац показао као цивилизацијска странпутица а не реална историјска перспектива, па је стога доживео декаденцију, унутрашњу деконструкцију и спољашњу негацију и разарање”.¹¹ Он књижевнокритичку прозу друге половине XX века види као посебну, обимну и дисперзивну грађу коју готово да није могуће типолошки систематизовати, али овај период свакако посматра, у историјском смислу, као јединствену хронолошку целину:

Наиме, најбољи и најдубљи изрази духовне културе у овом периоду нису били одраз нових културних образаца него израз иманентних унутрашњих законитости које владају у сфери духовне културе у свим временима. Тако је било

¹⁰ Предраг Палавестра. „Проучавање и издавање грађе за историју српске књижевне критике (Историја једног научног подухвата)”, 45–46.

¹¹ Милан Радуловић. „Систематизација српске књижевне критике”, 453.

и у књижевној критици: у њој налазимо и одсјаје, реконфигурације и разарања српских традиционалних културних образаца, и одјеке афирмисања или оспоравања новог културног обрасца који покушава да се самоогласи као нова епоха, и тихе гласове који исповедају веру и сумњу у универзалан антрополошки и духовни смисао књижевности и у есхатолошки смисао људске културе.¹²

Имајући у виду свеprisутни критички плурализам, Радуловић на основу глобалне књижевне идеологије која се презентује у неком типу критике (али и на основу метода, предмета, стила и смисла књижевног мишљења), српску књижевну критику друге половине 20. века означава као „неомодернистичку”, и типолошки је (обухватајући притом период од 1950. до 1980. године) дели на: књижевноисторијску, књижевнотеоријску, културолошку и импресионистичку критику, која је, по њему, „глас савести једног човека-критичара”, али истовремено тежи да буде и глас/став читалачке јавности: „На стилском плану ова врста критике је у сазвучју са духом и структуром књижевне уметности, али може да буде писана и комуникативним и информативним стилем хронике књижевног и културног живота у једној епоси”.¹³

Дакле, у складу са изнетим критеријумима за могућу типологизацију српске књижевнокритичке мисли друге половине 20. века, Радуловић је понудио три верзије наставка култне едиције, а једна од њих предвиђа следећи садржај:

Варијанта 1.

Књига 26: *Неомодернистичка кријтика Зорана Мишића*

Књига 27: *Историјско-компаративна кријтика Драгише Живковића*

Књига 28: *Књижевнотеоријски сјиси Николе Милошевића*

Књига 29: *Културолошко-историјска кријтика Предраја Палавешћре*

¹² Исто.

¹³ Исто, 461.

- Књига 30:** *Неомодернисџичка криџика Пеџира Џаџића*
- Књига 31:** *Књижевноистџоријска криџика Јована Деретџића*
- Књига 32:** *Теоријско-кулџуролошка криџика* (изабрани критички радови Драгана Јеремића, Зорана Гавриловића, Славка Леовца, Зорана Глушчевића, Свете Лукића и Радомира Константиновића).
- Књига 33:** *Кулџуролошко-истџоријска криџика* (изабрани критички радови Милоша Бандића, Павла Зорића, Радована Вучковића, Мирослава Егерића, Николе Кољевића, Предрага Протића, Богдана А. Поповића, Љубише Јеремића и Александра Петрова).
- Књига 34:** *Имџресионистџичко-хроничарска криџика* (изабрани критички радови Борислава Михајловића Михиза, Драшка Ређепа, Мухарема Первића, Милосава Мирковића, Миодрага Јуришевића, Милутина Срећковића, Драгољуба Стојадиновића и Чедомира Мирковића).
- Књига 35:** *Писци као криџичари џосле Друџоџ свеџскоџ раџиа* (изабрани критички радови Владана Деснице, Меше Селимовића, Ериха Коша, Миодрага Павловића, Борислава Пекића, Јована Христића, Ивана Лалића, Светлане Велмар Јанковић, Данила Киша, Љубомира Симовића и Вука Крњевића).
- Књига 36:** *Књижевноистџоријска криџика* (изабрани критички радови Војислава Ђурића, Миодрага Поповића, Димитрија Вученова, Милорада Павића, Драгише Витошевића, Васа Милинчевића, Живана Милисавца, Живојина Бошкова, Слободана Ж. Марковића, Владете Вуковића, Бранка Милановића и Станка Кораћа).
- Књига 37:** *Истџоријска криџика – медијевалистџи и фолклористџи* (изабрани критички радови Димитрија Богдановића, Ђорђа Трифуновића, Радмиле Маринковић, Вида Латковића, Мирослава Панџића, Владана Неџића, Наде Милошевић Ђорђевић, Хатице Крњевић и Миодрага Матицког).
- Књига 38:** *Истџоријско-комџаратџивна криџика* (изабрани критички радови Сретена Марића, Мирона Флашара, Светозара Кољевића, Слободана Витановића, Светозара Бркића, Миле Стојнић, Миливоја Јовановића, Миљана Мојашевића, Никше Стипчевића и Драгољуба Неџелковића).¹⁴

¹⁴ *Истџо*, 462–463.

Управо је Милан Радуловић, пишући о другом тому Палавестрине *Историје српске књижевне критике*, указао на то да је не само могућно, већ и храбро и поштено било писати о критици друге половине XX, па и првим годинама XXI века, из перспективе сопствене историјске, идеолошке и естетичке свести, али је исто тако истакао да „тимска, колективна антологија”, каква је била „Српска књижевна критика”, „не тежи да буде храбра, страсна и оригинална него превасходно тачна, истинита и објективна на књижевноисторијском плану”.¹⁵ Међутим, Радуловић свакако истиче значај овог исцрпног Палавестриног подвига, којим је аутор свестрано, луцидно и страсно описао узлете, странпутице и искушења књижевне мисли у српском друштву од Другог светског рата до уласка у XXI век, а у којем из његових анализа произилази „да је – упркос снажним таласима акултурације којима је била изложена не само српска књижевност него и српски народ у другој половини XX и почетком XXI столећа – српска књижевност и у њеном окриљу и књижевна критика успела да очува национални дух и да практично манифестује и афирмише слободну критичку мисао”.¹⁶

Акултурација је била једно од оних опсесивних питања којим Палавестра даје улогу упоришних тачака своје *Историје*, и на преласку у другу половину XX века, и током ње, он препознаје оне тренутке када је српска књижевна критика пристала на услове акултурације, и то у два наврата: први пут 1945. године, када је „пред бајонетима и заставама комунистичке револуције, прихватила наметнуту партијску културу стаљинизма” – тада се акултурација испољила кроз „пролетерски интернационализам”; други пут, када је као облик духовног самоспознања, на почецима епохе постмодернизма била спремна да „прихвати језик, формуле и моделе европске културе” (суочавајући се потом и са новим облицима акултурације после 1992. и распада Југославије). Иако се залагао за критички плурализам, свакако је доживљавао природним

¹⁵ *Исто*, 454.

¹⁶ *Исто*: 458–459.

да у „диференцираном јединству савременог света” мора постојати потреба за историјском свешћу о књижевности као „форми духовне културе”, у којој „свака национална књижевност у себи садржи и кроз дијалоге епоха обнавља трајне вредности своје националне културе, улазећи са оним што је њено у духовну заједницу читавог света”.¹⁷ У друштвеној култури с краја XX века Палавестра препознаје управо „дубоки раскол у духовном и моралном идентитету нације” и једну другачију критику која свој језик почиње да прочишћава од националне традиције.¹⁸

Пре него што се подробније приступи анализи Палавестриних оцена и односа према стваралачким биографијама и личностима критичара који су, у мањој или већој мери, обележили другу половину XX и прве године XXI века, потребно је указати и на саму концепцију књиге и њену структуру. Наиме, књига је структурирана у осам поглавља, чији наслови и имена која их прате (као својеврсни паратекстуални маркери) презентују одређене оквире Палавестриног конституисања личне историје српске књижевне критике овог времена или, како то именује Миро Вуксановић – „Палавестриног периодног система” у којем је утврђивао „атомску тежину” сваког српског књижевног критичара:

1. Крај ірађанске културе;
2. Марксистички критичари;
3. Сумрак ауторитета;
4. Послератни критичари;
5. Критички йлурализам;
6. Промена критичких мерила;
7. Ширење критичких система;
8. Видови йосймодернизма.¹⁹

¹⁷ Предраг Палавестра. „Проучавање и издавање грађе за историју српске књижевне критике (Историја једног научног подухвата)”, 42.

¹⁸ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 808.

¹⁹ Миро Вуксановић. „Палавестрин поредак српских књижевних критичара”. *Летийис Майице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 463.

Прво поглавље књиге наставља се на последње поглавље 1. тома „Раскол критичке свести”, означавајући пропадање једног до краја недовршеног културног обрасца. Као централну фигуру овог поглавља Палавестра поставља Павла Поповића – који је делујући упоредо у три смера: као „књижевни критичар, истраживач духовног наслеђа и наставник историје књижевности” – сопствену „критичку визију књижевног развитка згуснуо у заједничку културну мисију и свеопшти напор модерне српске грађанске интелигенције да Србију постави на ноге и врати међу цивилизоване народе”²⁰ и који је пред крај живота наслутио да методи историјске критике прети опасност од сужавања и затварања пред књижевним идејама за „љубав голих података”. Палавестра Поповића афирмише као човека „горде епохе успона српске грађанске културе на почетку XX века” и „изразити синтетички ум великог доба српске књижевности”.²¹

Као својеврсни антипод, симболишући за Палавестру доба „критичког посрнућа” и „партијске арбитраже”, наредно поглавље ове монографије, већ самим насловом упућује на Палавестрин однос према процесу консолидовања српске књижевне критике након Другог светског рата, отежаном политичким пресијама, које су задрале и у најужа стручна питања уметничког стварања. „Марксистички критичари” – Радован Зоговић, Веселин Маслеша, Милован Ђилас, Ели Финци, Владимир Дедијер, Чедомир Миндеровић и други „јунаци злог времена” за Палавестру јесу, све до распада партијске државе крајем XX века, представници „конзервативног става марксистичког прагматизма” који је довео до стварања нове доктрине импресионистичке критике и сужавања критичког простора које је водило деформисању праваца критичког истраживања и грубо утицало на облике критичког мишљења.²² Тако, нпр. указује на то да је, у књизи критичких чланака и памфлета – *На ѿоиршииу*,

²⁰ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 473.

²¹ *Исто*.

²² *Исто*, 475–477.

Радован Зоговић „низак интелектуални ниво надокнађивао политичком грубошћу и неповерењем према интелигенцији и писцима, свдећи често своју критику на сурови прекор и политичку дисквалификацију” – у његовој критици „чак је и смртна казна имала естетичко значење и књижевну функцију!”²³ Овој групи критичара Палавестра придружује Веселина Маслешу за којег има нешто блажи став и у кругу „партијских интелектуалаца”, у којем је био „тип идеолога спремног на дијалог и придобијање”, он препознаје Маслешин „јасан критичарски став” којим је назначио чврсте социолошке темеље марксистичке критике (и њену дијалектичку суштину). С друге стране о Миловану Ђиласу записује нешто оштријим али иронично-подсмешљивим тоном, као о личности на челу „врховног партијског агитпропа” (органа за партијску агитацију и пропаганду), да је реч о приповедачу, критичару и политичком раднику „који је своја главна дела написао тек када је пао у немилост својих партијских другова”.²⁴ Палавестра је из перспективе сопствене историјске, идеолошке и естетичке свести остављао без „верификације Историје” оне ауторе који нису кореспондирани са истим; али, веома често, оно идеолошко знало је однети превагу, и неретко је критичке портрете појединих критичара обликовао у антиподном односу критичарских профила – као нпр. Станислава Винавера и Марка Ристића. У другом тому његове *Историје*, нарочито се у том смислу чини репрезентативним поглавље *Сумрак ауторитетна* у којем су супротстављени Зоран Мишић и Борислав Михајловић Михиз.

У интервјуу насловљеном као „У новој Вавилонској кули”, који је Зоран Хр. Радисављевић водио са Предрагом Палавестром поводом изласка *Историје српске књижевне критике 1768–2007*, Палавестра је дао сопствени осврт на ова два критичара, афирмишући их као најизразитије ауторитете новог нараштаја у годинама културног препорода 50-их година прошлога века:

²³ *Ист*, 478.

²⁴ *Ист*, 482.

Мишић се, као старији, јавио први, с ореолом критичара који обећава. Био је везан за програм васпитања и подизања „младих писаца”. Као и већина оних који су прихватили речник и манире тога доба, делио је лекције како и шта треба писати, критиковао је пругаше „општих осећања” и расплаконе „песнике заноса”, али је, када је дуноо први развигор отопљавања, дао снажну и одлучујућу подршку новим песницима Миодрагу Павловићу и Васку Попи, који су наговестили преображај послератне лирике. Тако је постао заштитник српских модерних и пратилац друштвено васпостављених надреалиста, који су у време титоизма били прихваћени као корисни носиоци антистаљинизма. [...] Михиз је, међутим, наступио самостално, изван котерије, као грађански критичар традиционалног кова у условима новог друштвеног и културног отопљења. Знао је да буде неочекиван и пркосан, изазован и полемичан, имао је лепу и јасну реченицу, разумљив и приступачан журналистички стил дневног критичара који се обраћа новим читаоцима и саопштава им већ очекивано, помало искошено, незванично грађанско мишљење и схватање књижевности.²⁵

Са већим потцењивањем вредности и сарказмом, Палавестра је о Мишићу писао у самој *Историји*, почевши од односа Мишића и Марка Ристића који је сагледан са крајње негативног – осуђујућег аспекта:

Зоран Мишић није написао много, али је од надреалиста и левичара научио да и то што је мало буде добро зачињено и љуто, а када треба и отровно. Као и Марко Ристић, за којим се поводио, он није писао о онима које није могао или рушити или уздизати. Мање је тумачио, више судио и бирао као испробани антологичар”,²⁶

оптужујући притом Мишића да је и начела своје поетике искривљао искључиво кроз афирмацију сопствених и негацију

²⁵ Зоран Хр. Радисављевић, „У новој Вавилонској кули (разговор са Предрагом Палавестром)”. *Лейопис Мајице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 507.

²⁶ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 500.

туђих уверења „не суздржавајући се од јеткости, сарказма, омаловажавања и намерног упрошћавања противничких ставова”.²⁷ Палавестра тако и Мишићеву *Анџолоију српске њезије* оцењује као угађање надреалистима и левичарској страни, будући да међуратна епоха (као и поратна) добијају значајно место у њој: „Мишић је оспорио једну од најизразитијих и најплоднијих струја у српском песништву, тврдећи да интимистичка исповедна лирика није израз битних садржина новог времена и да не одговара мерилима социјалистичке епохе”.²⁸ Не опраштајући Мишићево „додворавање”, Палавестра на неки начин банализује Мишићев допринос модерној критичкој мисли, признајући му доприносе у „замени послератних акцијаша и фрулаша” сада М. Павловићем и В. Попом кога је Мишић доживљавао као „правог песника послератне епохе” и „парадигму новог поетског сензибилитета”, не пропуштајући да *усиуи* каже да је зато „лако налазио жртве на другој страни, међу другоразредним песницима”. Критикујући индоктринирани импресионизам који је осуђивао у критичком перу Зорана Мишића, оцењујући да је Мишић више полемичар него антологичар, Палавестра није могао направити отклон од замке сопственог импресионистичког импулса и, како наводи Светлана Милашиновић, он и сам постаје „више полемичар него аналитичар и историчар” користећи се „сарказмом, омаловажавањем и намерним упрошћавањем политичких и полемичких ставова, тим наслеђем српских надреалиста од којих је тако бежао и које је тако оштро осудио пишући о Мишићу”.²⁹

Са друге стране, као водећи представник импресионистичко-хроничарске критике и свакако један од највећих критичара друге половине XX века, Михиз од стране Палавестре бива проглашен „последњим великим критичарем импресио-

²⁷ *Истио*, 493.

²⁸ *Истио*, 496.

²⁹ Светлана Милашиновић. „Актери српске критике из шесте и седме деценије 20. века у Палавестриној *Историји*”. *Књижевна историја*. Год. XL бр. 137/138. 2009, 169.

нистичког кова”, који је од уметности тражио да „не буде слушкиња него критичар револуције”: „Михиз је био поносит грађански интелектуалац када су други око њега били левичари и, бар декларативно, марксисти”.³⁰ Михиз је према Палавестри критичар који није имао „систем и доктрину”, него јаку самосталну личност и који је био „индивидуалиста и слободан стрелац”, за разлику од претходно поменутог Зорана Мишића. Палавестра га поставља у раван са Бранком Лазаревићем, Исидором Секулић и Станиславом Винавером, који су „стајали далеко од партијских застава”, за разлику од његових претходника Богдановића и Ристића, чији је импресионизам такође био „индоктриниран, саображен идеологији”. Као Михизово најјаче оружје истиче „либерални дух плурализма”, којим је импресионистичка критика још једном потврдила да је „вазда била жив организам”, а који одржава спону између једне културне епохе и њене књижевности.

Ни у поглављу посвећеном послератним критичарима Палавестра се није либио да идеолошки или партијски маркираним писцима почесто умањи значај, посвети им мање редова или их остави без адекватне валоризације. Занимљивим се чини случај Зорана Гавриловића или пак Милоша И. Бандића. Палавестра не пропушта прилику да истакне да се Гавриловић први пут јавља „под заштитом М. Богдановића” карактеришући га као критичара „без страсти и енергије за практичну дневну критику” који поседује „смисао за историју”, али се историјом не бави; „видео је све што је требало видети, именовано је све што је вредело именовати, али се није одважио искорачити из савремености и испред свога времена”.³¹ Тако с једне стране, он указује на Гавриловићев есеј „О критици” као на једну од најзначајнијих естетичких и теоријских расправа послератног периода у којој је успоставио засебну естетичку категорију: „критика као транспонована субјективност естетичког суда”, док његову импресионистичку

³⁰ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 501.

³¹ *Исто*, 519.

димензију проналази у књизи *Од Војислава до Диса*, коју одликују критичарска речитост, негован дух и убедљиве импресије. Са друге стране, његова негативна оцена у вези је са Гавриловићевим ангажманом у *Књижевним новинама* – тада, уз *Дело*, опоненту *Сведочанствима*, који је био „партијског типа”:

Гавриловић није наступио као дневни критичар и хроничар књижевности. Наступио је као полемичар, који из ’реалистичких’ Књижевних новина оспорава ’модернистичке’ ставове из супротних Сведочанстава. Убрзо се показало да су иза тих супротстављених страна стајале опречне унутар-партијске политичке тежње, које су се преливале у књижевне односе”.³²

У случају Бандића, Палавестра инсистира на његовом импресионизму (и стилу) који је неговао у критичкој рубрици *Политике*, а који није био ни приближан Скерлићу и Михизу, већ напротив – без личне боје и страсти, „тактички промишљен, просечан и унапред одређен”, те близак „традиционалној догматској струји импресионистичке критике”. Бандићеву критику Селенићеве књиге *Очеви и оци* наводи као пример идеолошке дисквалификације и бахатости овог критичара: „Од књижевног критичара који је обећавао, Милош И. Бандић постао је последњи чувар сасушене партијске догме”.³³

Карактеришући га као ауторитативног пресудитеља, који је „као љута оса чији убод заболи али се брзо заборави”, а који није изградио ниједан метод нити целовити критичарски лик, Зорана Глушчевића Палавестра књижевнокритички смешта између импресије и теорије (заставши на пола пута између публицистике и есејистике), дефинишући га, на неки начин, као неоствареног критичара: „Од несуђеног научника-германисте, постао је новински коментатор, расути свезнадар и незадовољни критичар који обавља свакојаке јавне послове и

³² *Истио*, 514.

³³ *Истио*, 532.

лако улази у расправе са другима”.³⁴ Гавриловић је према Палавестри у дневној критици знао бити „тврд и недобронамеран”, са подозривошћу „тржишног инспектора” и „тврдим срцем судског извршитеља”. Нарочите замерке у Глушчевићевом критичарском ангажману Палавестра упућује због произвољности личног суда која се повремено приближавала „пословичној импресионистичкој самовољи већине српских критичара публицистичког типа”. Годину дана од изласка *Историје*, у претходно поменутом интервјуу, Палавестра говори о потешкоћама са којим се сусрео у обликовању његовог књижевнокритичког профила:

Признао сам његово место у послератној критици, али је било тешко да утврдим шта је код Зорана Глушчевића основно критичарско опредељење – дневни критичарски послови, компаративна есејистика, германистика, психологија, фолклористика, митологија и магија, етнологија и аптропологија, лексикографија, културологија, политичка публицистика? [...] Глушчевић се, поред књижевне критике, прихватио многих других послова. У свему је одржао своју реченицу, убедљив израз и пресудитељски став, тежњу ка повезивању компаративне теорије и критичке праксе, естетике и филозофије. Због тако разуђеног ренесансног занимања, нисам јасно могао да утврдим његову главну и превладавајућу критичарску вокацију.³⁵

Веома често саркастичан, заједљив, ироничан и директан Палавестра је био у оним случајевима када није скривао не-симпатије према одређеним личностима у српској књижевној критици, а ти анимозитети нису морали бити строго идеолошког карактера. То је уочљиво у случају Драшка Ређепа чија је критика, по Палавестри, „скројена по моделу лакоречивих импровизатора и позера” стасалих у крилу „новинског импресионизма”; то је критика која „није имала система, правог укуса ни ваљаних мерила”, и која се равнала „по хировитим

³⁴ *Истѐо*, 504.

³⁵ Зоран Хр. Радисављевић. „У новој Вавилонској кули (разговор са Предрогом Палавестром)”, 509.

симпатијама и антипатијама”. Ређепова барокна фраза „погоднија је за кокетни манир пенушаве фељтонистике него за рационалније форме критичког просуђивања”, закључује Палавестра.³⁶ На сличан начин, критику Милосава Мирковића проглашава површном, лаком и лежерном, попут „необавезног салонског и кафанског ћаскања”.

Посматрајући „уткане” критеријуме (припадност/неприпадност партији и однос према традицији) у књижевноисторијској валоризацији критичара друге половине XX века, Светлана Милашиновић закључује да се Палавестра опредељује само за једног правог критичара из овог периода, а то је Борислав Михајловић Михиз:

Остале критичаре, његове савременике, Палавестра је онда сагледавао у односу на импресионистички питку дневну, новинску критику у којој се Михиз заиста исказао као неприкосновен. Тако Мишић, Јеремић и Џаџић, видели смо, нису високо котирани критичари у Палавестриној студији јер су били у служби владајућег режима, а Мишићу је при томе замерен још и изванредан одклон од домаће традиције. Ништа боље нису прошли ни Зоран Гавриловић, Милош И. Бандић и Зоран Глушчевић који су услед партијске опредељености декларисани као критичари предати брзом заборава.³⁷

Палавестра посебан акценат ставља на један битан сегмент књижевнокритичке традиције, а то је свеприсутност писаца-критичара који су дали значајан допринос у другој половини XX века, нарочито у контексту естетичке, стваралачке и импресионистичке критике. Његови „главни јунаци” тако постају Миодраг Павловић који је „најбоље писао о нашим лиричарима, јер је изнутра откључавао тајне песничког језика”, потом Иван В. Лалић, Љубомир Симовић, Јован Христић... Посебно место Палавестра додељује и Данилу Кишу

³⁶ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 698–699.

³⁷ Светлана Милашиновић. „Актери српске критике из шесте и седме деценије 20. века у Палавестриној *Историји*”, 172.

као „писцу са урођеним и јасним критичарским даром”, који је о књижевности мислио „на начин како то чине критичари од вокације, добро упућени и уверени у оно што говоре”: „Када је говорио о књижевним темама, Киш није био импровизатор нити се поводио за владајућим мишљењем и расположењем јавности. Није био послушник догме и доктрине него стамена критичка личност уверена у своју пркосну истину”.³⁸ Свакако да је критика коју пишу писци и у другој половини XX века, остала једна субјективна духовна дисциплина *sui generis*, и можда и једна од најпровокативнијих врста критике, изазовна и самом Палавестри, будући да уједињује критичку и стваралачку свест (тј. критички и поетички однос према тексту). Грегори Улмер се у тексту „Предмет посткритике” позива управо на Бартово мишљење да се књижевност и критика више не могу разликовати – да данас постоје само писци. Савремени аутори (уједно и критичари) будућност критике виде управо у метакритици – као новом жанру на граници белетристичког и теоријско-истраживачког, попут Саве Дамјанова. Михајло Пантић управо *есејоморфности* писаца-критичара препознаје као „драгоцен и помало ексклузиван духовни простор у којем се стекла најплеменитија и најваљанија енергија креативног разумевања књижевности у књижевности”,³⁹ и као стуб нашег мишљења и сећања.

У претходно споменутом елаборату Милана Радуловића, у којем се говори о могућем наставку едиције *Српска књижевна критика*, са проширењем и на другу половину XX века, све три могуће верзије ове едиције предвиђају постојање посебног тома са насловом *Писци као критичари после Другој свейској раји* (закључно са 1980. годином), у који би били уврштени изабрани критички радови Владана Деснице, Меше Селимовића, Ериха Коша, Миодрага Павловића, Радомира Константиновића, Борислава Пекића, Јована Христића, Ивана

³⁸ Зоран Хр. Радисављевић. „У новој Вавилонској кули (разговор са Предрогом Палавестром)”, 503.

³⁹ Михајло Пантић. „Есеј на измаку века – превласт или расипање (разговор)”. *Лейтмотив Мајице српске*. Год. CLXX бр. 453. 1994, 864–912.

В. Лалића, Светлане Велмар Јанковић, Данила Киша, Љубомира Симовића и Вука Крњевића.⁴⁰ Када је реч о писцима-критичарима, у Палавестриној *Историји* они нису представљени у засебном поглављу, што би, на неки начин, било и аналогно посебним томовима у едицији *Српска књижевна кришка*, али су, нимало случајно, у великој мери заступљени управо у сегменту књиге „Критички плурализам” у којем наилазимо на следећа имена: Миодраг Павловић, Радомир Константиновић, Меша Селимовић, Ерих Кош, Данило Киш, Давид Албахари, Борислав Пекић, Слободан Селенић, Сетлана Велмар-Јанковић, Иван В. Лалић, Љубомир Симовић, Вук Крњевић, Бранко Миљковић и други. Већ у случају прва два аутора, Палавестра сопствену критичку мисао формулише у односима традиција – историјска свест, критички плурализам – импресионистички догматизам, поетика – идеологија. У стваралаштву Миодрага Павловића он препознаје окретање од совјетских и марксистичких догми ка Западу и враћање српске критичке мисли њеним европским коренима и токовима,⁴¹ валоризујући нарочито његове есеје о српским песницима као „у другој половини XX века најзначајније и најсмелије критичке доприносе новом, модерном читању књижевне традиције”,⁴² док за *Анџолоију српској њеснишћива* истиче како је оспорила „вредности расплаканог романтизма и реторику националног патоса, здраворазумског позитивизма, грађанско наслеђе српског симболизма, лажни сјај надреализма и револуционарност песничке авангарде, која се утопила у поданичку послушност партијској цивилизацији”.⁴³ С друге стране, већ на самом почетку „уметничко-критичког портрета” Радомира Константиновића, Палавестра овог аутора дефинише као критичара „иза којег је стајала тадашња партијска држава”, те стога у даљем тексту најпре осуђује његове им-

⁴⁰ Милан Радуловић. „Систематизација српске књижевне критике”, 462–466.

⁴¹ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне кришке 1768–2007 I–II*, 585.

⁴² *Истџо*, 587.

⁴³ *Истџо*, 588.

пресионистичке рефлексije – о Црњанском као „комедијанту заљубљеном у себе” и „архитекти празног”, или Десанки која је „сувише конзервативна да би била наивна”, да би га напоследку декларисао као „аподиктичног”, „склоног осудама преузетим од марксистичких и надреалистичких судија”, са слабостима „научне акрибије” – као критичара који одсуство „књижевно-теоријске спреме и историјске одговорности надокнађује идеолошким оценама и реторичком бујицом речи, злоћудним напоменама испод текста и распричаним дигресијама”, а који посао књижевног историчара и критичара обавља као „ништитељ песничких и духовних тековина” („Ниједан се српски писац није толико одрицао себе и приближавао акултурацији”).⁴⁴ И овај пут, Палавестра се није успео одупрети „критици са жаоком” са изразито импресионистичким набојем и нетрпељивошћу усмереним ка одређеним личностима у културном животу које су биле носиоци другачијег идеолошког идентитета (чак је и неизбежно приметити да веома често није доследан оваквом принципу, тј. да не „третира” једнако идеолошки обојене критичаре; покаткад ова „жаока” постаје „отровнија” умањујући вредност дела одређеног критичара, а каткад блажа – што се може запазити уколико би се упоредили сегменти посвећени Константиновићу и Теофилу Панчићу)⁴⁵. У извесном смислу, и

⁴⁴ *Истио*, 590–595.

⁴⁵ Сегмент из интервјуа „У новој Вавилонској кули”: „Радисављевић: Прашина се подигла, за сада, само око Ваше негативне критике дела Радомира Константиновића (*Филозофија њаланке и Биће и језик*), који је 'по мерилима титоистичке епохе' хтео да, како кажете, доведе у ред и очисти од национализма, светосавске патетике и субверзивне грађанске непокорности читаву књижевну сцену? Палавестра: Као критичар, Радомир Константиновић је у *Историји српске књижевне критике* добио запажено место, пре свега зато што је у својој врсти идеолошке критике био најдоследнији. То, међутим, не значи да ја делим његова мишљења и судове. У једном полемичком осврту на *Филозофију њаланке*, имало би још много тога да се каже, јер је она огледало политичке нетрпељивости, која је у српској књижевности владала дуже од пола столећа. Та књига ће остати забележена као споменик партијске културе, она је израз омраза и отужби Коминтерне против српске грађанске културе и књижевности. То је један антрополошки есеј, тесно повезан са партијским списковима подобних и неподобних писаца, органски везан са збирком огледа *Биће и језик* самог Константиновића,

његова *Историја* је, барем када је реч о критици након Другог светског рата,

критеријуму друштвеног ангажмана и социјалног статуса критичара о којима је реч, посветила пажњу која се не мери страницама, већ специфичношћу осврта. Палавестра се посебно осврнуо као аналитичар на друштвену позиционираниост одређених људи, нарочито оних за које је сматрао да су били у позицијама институционалне моћи, па је углавном њихово дело тумачио гледајући кроз ту призму.⁴⁶

Међу писцима који су се повремено бавили критиком, Палавестра је значајно место доделио и Меши Селимовићу, који је имао „неочекивано смела и подстицајна тумачења борбе за народни језик и једно сасвим оригинално тумачење функције језика у обликовању националне самосвести”,⁴⁷ и одиграо битну улогу у „критици филолошког конзерватизма”, наступајући као модеран писац. У случају Добрице Ћосића и његове повезаности са партијом био је доста блажи, афирмативно пишући да се „поетика Добрице Ћосића показала и као његова етика” – да је својим моралистичким активизмом осавременио и обновио „просветитељску и критичку традицију српске књижевности”⁴⁸ и да је његов „искорак из партијске љуштуре био пресудан”.⁴⁹ У Кошевим есејима истиче рушење стилских и жанровских граница и „проширено поље за друштвено и естетско деловање књижевне речи”: „Огледи Ериха Коша су жива критичка панорама идеје новије српске

а посредно и са знаменитим *Indexom* Марка Ристића, из књиге *Књижева политика. Филозофија јаланке* је галерија идеолошких предрасуда, у њој је садржан однос титоистичке културе према српском грађанском наслеђу и српској духовној традицији” – Зоран Хр. Радисављевић. „У новој Вавилонској кули (разговор са Предрагом Палавестром)”, 508.

⁴⁶ Марија Грујић. „Неки проблеми систематизације критичког рада: тип, период или оријентација”. *Српска књижевна критика друге половине XX века – историјолошка проучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 77.

⁴⁷ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 596.

⁴⁸ *Ист*о, 599.

⁴⁹ *Ист*о.

књижевности у епохи опадања партијског једноумља”,⁵⁰ док у његовим памфлетима препознаје отвореност према историјском тренутку и друштвеном контексту, у функцији неке врсте моралног коректива. У критичком перу Данила Киша, Палавестра се дивдио његовим истанчаним интелектуалним и естетским мерилима:

Строг према себи и својој реченици, није имао ни разумевања ни стрпљења за неред у тексту и збрку у глави, за вулгарност, провинцијски фолклоризам, празну причу и извештачене баналности. У томе је личио на прве српске модернистичке критичаре с почетка XX века, који су, попут Богдана Поповића и Бранка Лазаревића, прилазили делима из свог угла и заступали елитна европска књижевна мерила.⁵¹

У обимним и разноврсним нефикционалним књижевним текстовима Борислава Пекића, Палавестра је утврдио два критичка поступка – документаристички (готово јединствен у новијој српској књижевности) и теоријско-поетички, величајући Пекићево осећање историје и историјских процеса које је спекулативно и антрополошко, а не фактографско, и његове критичке огледе, дневничке записе, књижевна писма и поетичка размишљања које „треба држати као отворен приручник када се читају његова друга дела”.⁵² Публицистика и есејистика Љубомира Симовића су за Палавестру светла тачка српске књижевнокритичке мисли као „израз моралне савести и духовне самоспознаје” показавши „чиме и како је била мотивисана критичка књижевност социјалистичке епохе и какав је био прави морални смисао ангажовања писаца у драматичним историјским променама тадашњих цивилизацијских модела”, што је за Палавестру била једна од битних детерминанти критичке мисли – на овај начин он Симовића сврстава у ред оних критичара, међу којима су и Михиз, Ћосић

⁵⁰ *Истио*, 603.

⁵¹ *Истио*, 612.

⁵² *Истио*, 616.

и Селенић, који су „дали печат духовном достојанству српске националне културе и њеном успону ка грађанској демократији”.⁵³ Идеја о књижевној критици као оличењу грађанског духа, по Палавестри пронашла је своје отелотворење и у есејисти са смислом за филозофску и естетичку анализу – Јовану Христићу, чија је критика писана у најбољем маниру некадашње школе „београдског стила”. Истанчаним критичарским оком, али не без импресионистичке „жаоке”, Палавестра је уочавао, записивао и тумачио оне аутентичности, самосвојности, поетичка и критичка достигнућа писаца-критичара и веома прецизно потцртавао особености и достигнућа њиховог критичарског пера, афирмишући и пробијања „хоризонта очекивања” и присуство „новине”, али је исто тако, у задате оквире вредновања, „’уткао’ и два сопствена ’релевантна’ критеријума” – партијску (не)опредељеност одређеног писца и њихову везаност за традицију.⁵⁴

Ако се за тренутак вратимо на шире типолошке одреднице у елаборату Милана Радуловића, по којем би се српска књижевна критика у периоду 1950–1980. могла означити као *критика неомодернизма* или *неомодернистичка критика*, а од 1980. до краја као *постмодернистичка критика* или *критика постмодернизма*, долази се и до полемички атрактивног поглавља Палавестрине *Историје*, насловљеног као „Видови постмодернизма” и посвећеног последњим деценијама ХХ века, а у којем је јасно видљиво Палавестрино антипостмодернистичко (и антитеоријско) усмерење, будући да је за њега доба постмодернизма у критичкој мисли заправо представљало период „акултурације”, која ће довести и до деградације савремене критичке мисли на почецима ХХ века. Као можда и главног антијунака оваквог усмерења, он препознаје у Новици Петковићу – „најспремнијем и најдоследнијем заступнику руских критичких учења”, који је утемељио „нову школу” и у њој учио по програму преузетом од руских струк-

⁵³ *Исто*, 630.

⁵⁴ В. Светлана Милашиновић. „Актери српске критике из шесте и седме деценије 20. века у Палавестриној *Историји*”.

туралиста и семиотичара културе. По Палавестри, Петковић „није донео ништа сопствено” иако је српској критици „вратио аналитичке инструменте” и обезбедио јој „привид поуздане веродостојности наспрам пенушавих и речитих импресионистичких импровизација”.⁵⁵ Милан Радуловић је писао о томе како је Палавестра заправо „депресирао” филозофску и теоријску критику овог периода, нарочито структурализам и његове „деривате”, и заиста се може закључити да је Палавестра у том постмодернистичком „третирању” текста који се затвара сам у себе, и тиме изолује од историјског и социокултуролошког контекста, препознао опасност коју је и сам истицао – да се критика у овом периоду највећим делом формализовала, и да је нарочито школа структуралне поетике у српској критици своје „недостатке”, као и „надмену самоувереност и затворени догматизам форме” показала највише онда када је свој критички метод покушала да примени у дневној критици.⁵⁶ Палавестра закључује да „покушај дефинисања критичке књижевности и окупљања нових критичких опредељења у претпоследњој деценији XX века није створио критичку школу”, и да се у критичком мишљењу и даље одржавала „традиција доктринарног импресионизма”. Он прави јасно разграничење – док 60-е означава као године „методолошког отржењења” од марксистичке схоластике и социологизма, с друге стране убрзана историјска истраживања у структури књижевног текста 70-их и 80-их била су уздрмавање дотадашње главне струје критичког деловања, доводећи до својеврсног затвореног догматизма који препознаје управо у ангажману Новице Петковића (у наметнутом херметичном речнику високе учености којим ће се критика окаменити и тежити новом догматизму).

У кроки осврту на личности и ангажман критичара у овом периоду, наилазимо на следеће оцене: Радивоје Микић покушао је пронаћи „излаз из тунела критичког бесмисла”

⁵⁵ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 744–745.

⁵⁶ *Исто*, 747.

колебајући се између структурализма и журналистичке реторике, „примењујући понекад и критичке инструменте који се нису међусобно слагали“;⁵⁷ Јован Делић је „лак на перу и речима, поуздан критичар без нарочите привлачности, на махове преопширан и распричан“;⁵⁸ Срба Игњатовић је критичар „тешко читљиве реченице“; Александра Јеркова карактерише „учени вербализам“ као својеврсна слабост реторичности;⁵⁹ Васа Павковић „окретан је критичар без већег критичког захвата“ који није могао да буде друго него „запажен дневни критичар“, творећи притом лик „намрштеног критичара“;⁶⁰ Татјана Росић је „одвише привучена звучном реториком и ученом терминологијом“;⁶¹ писци о којима је писао Петар Пијановић „у његовом тумачењу изгубили су личну боју и постали досадна, спора, заморна река мутних речи“;⁶² а у прегледу новије српске поезије „нигде није ишао ка сопственим открићима нити ка смелијем преоцењивању послератног песничког наслеђа“;⁶³ „мандарински мирис учене схоластике“⁶⁴ неприкладне за књижевну критику и њену логичку реченицу препознаје у ранијим књигама Мила Ломпара, али с друге стране проглашава његовим „дозревањем“ одустајање од антирационалног – када је „изоштрио свој стил и разбистрио своју реченицу“.⁶⁵ Често се дешава и то да Палавестра занемари шири научни допринос у корист одређеног емпиријског прегледа – Игор Перишић наводи управо пример Палавестрине оцене научно-критичког ангажмана Тихомира Брајовића у којој занемарује његове „научењачке“ доприносе и лаконски га хвали због једног емпиријског прегледа, „али и ту постоји

⁵⁷ *Истио*, 749.

⁵⁸ *Истио*, 752.

⁵⁹ *Истио*, 775–776.

⁶⁰ *Истио*, 776.

⁶¹ *Истио*, 789.

⁶² *Истио*, 799.

⁶³ *Истио*, 800.

⁶⁴ *Истио*, 801.

⁶⁵

грешка, јер тај текст на махове има предугачку, закучасту и одвише замршену реченицу”,⁶⁶ или да препознато идеолошко доведе у раван са поетичким/критичким, па Љубишу Јеремића прогласи „уздржаним поштоваоцем бахтиновске школе” који је схватао замку социјалистичког реализма али се „није одважио да је демаскира и да критичарску главу потури под секиру” него је понудио „полуалтернативну варијанту”,⁶⁷ док са друге стране Теофилу Панчићу, изразито „идеологијом обојеном” критичару дао већу критичку „верификацију” у односу на друге критичаре-јунаке ове *Историје*, који свакако имају значајнији допринос у историји српске књижевне мисли. О Теофилу Панчићу Палавестра записује: „Трудио се да његове идеолошке искључивости што мање изгледају као поставке новог агитпропа, да превазиђу у књижевне отпоре и да не прерасту у својеврсни либерални догматизам”.⁶⁸ Увидевши да затворена постмодернистичка методологија нема перспективу у контексту дневне критике, Палавестра се није суздржавао да похвали оне критичаре у чијим је делима препознавао такав критичарски нерв. Тако, за Михајла Пантића наводи да је водећи критичар своје генерације – оне генерације на чијим леђима се сломила партијска цивилизација, критичар са више отпора према идеологијама и идеолошком начину мишљења: „У дневну критику унео је свој професионализам, ушао је у све медије; пише много и свакодневно, држећи се начела: пиши или нестани (*publish or perish*)”,⁶⁹ док у критичарском перу Бојане Стојановић Пантовић препознаје преданост у труду да се одржи танка, већ избледела традиција дневне критике која „није свађалачка, нападна и рушилачка” и која обнавља ставове импресиониста да је за критичке текстове важно да буду писани „критичарском персоналношћу,

⁶⁶ Игор Перишић. *Критика и метакритика: прилози за историју и историју српске књижевне критике*. ИКУМ: Београд 2014, 101.

⁶⁷ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 755.

⁶⁸ *Исто*, 793

⁶⁹ *Исто*, 771.

нервом, крвљу, посвећеношћу, иницијалним стваралачким импулсом”.⁷⁰ Исто тако, Палавестра афирмативно указује и на оне критичаре, који уједно као историчари књижевности, дају незанемарљив допринос у контексту ревалоризације и реоткривања постојеће али угуљене традиције – попут доприноса Саве Дамјанова на пољу књижевне фантастике, или Гојка Тешића којег Палавестра одређује као „једног од најбоље обавештених и најпоузданијих историчара српске књижевне авангарде”, „великог истраживача и стрпљивог библиографа” који је „сам урадио више посла него какав научни институт”⁷¹:

Гојко Тешић је модернизовао стару природу српске научне историјске критике. Применио је поставке новог историзма и културног материјализма, који полази од претпоставке да је књижевна прошлост сачувана у тексту, испитује историчност текста, прати измене стила и кретање друштвених идеја и преко структуре текста, у контексту иде ка општим моделима културе.⁷²

Оно што Палавестру нарочито интересује у контексту књижевне критике, свакако су однос синхроније и дијахроније, као и историјска свест критичара, и веома често он управо са такве тачке гледишта верификује и оцењује. Радомир В. Ивановић у тексту „Историја критике као историја идеја” истиче да се у теоријској равни Палавестрина монографија најчешће бави односом дијахроније (примерене историзму) и синхроније (обично примерене модернизму):

Међутим, најисправније би, по нашем мишљењу, било прихватити тријаду коју нуди родоначелник теорије рецепције Х. Р. Јаус: дијахронија – синхронија – историја, чија интерференција омогућава настајање „историјске актуелизације”. Ово опредељење, уз „критичку актуелизацију”, такође улази у основе Палавестриног критичког система, мада о томе аутор

⁷⁰ *Исио*, 788–789.

⁷¹ ⁷¹ *Исио*, 779.

⁷² ⁷² *Исио*, 782.

експлицитно не говори. Уместо тога, евидентно је померио акценат сопственог интересовања са позитивистички схваћене књижевне историје као „зборника факата” на модерно засновану анализу „историје проблема” (Х. А. Корфа), тачније речено на „историју идеја” (А. Лавџоја), чиме је у сасвим нов однос довео системско и проблемско.⁷³

Свакако је уочљиво да су критичари постмодернистичке епохе, као и критика с почетка XXI века, углавном остајали без прецизније и значајније верификације, што кореспондира са Палавестриним ставом да је некадашњи „београдски стил” као огледало квалитетне књижевне критике сада често замењен „мандаринским стилем” високе (лажне) учености, и као такав, у својеврсном догматизму, није могао књижевној критици пружити „ваљане нове инструменте”.⁷⁴

Последње деценије XX века Палавестра види као период у којем критичари потражују спас затварањем у семинаре и „алхемичарске реторте” – када су постмодернистичке критичке школе напуштале друштвену сцену, и бежећи од историје улазиле у структуру фрагментизованог текста, у знаковне системе, деконструкцију, (интер/мета)текстуалност и тиме појачавале расуло критичког метода новог времена, означеног појмом постмодернизам.⁷⁵ Ратне године које су уследиле Палавестра је осећао као „оштар рез у духовном континуитету јужнословенских култура” и „нову границу која је прекинула органске стваралачке и књижевне везе грађене дуже од стотину година у сродним и суседним културама истог простора”.⁷⁶ За њега, ове године биле су деградација како друштвене, тако и критичке свести.⁷⁷ Време у којем се без моралних

⁷³ Радомир В. Ивановић. „Историја критике као историја идеја”. *Лешојис Мајнице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 475.

⁷⁴ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 805.

⁷⁵ *Исто*.

⁷⁶ *Исто*, 740.

⁷⁷ На сличан начин и Александар Јерков у тексту „Шта би српска критика била?” исписује својеврсни опроштај од некадашњих надахнућа која су обележила златно доба српске књижевне критике XX века, видећи актуелну критику, у

кочница „нихилизам помешао са цинизмом, примитивизам са тржиштем, конфекција са просташтвом”,⁷⁸ и управо то постепено осиромашавање и комерцијализација књижевне критике, њено спуштање на ниво улице и бег из простора јавног, како Палавестра наводи у својој *Историји*, произвели су најамне сезонске полукритичаре и драстичну кризу дневне критике на преласку у XXI век. И управо критика с почетка XXI века, у овој обимној монографији најављена је као скица, чија се остварења и резултати остављају за неке будуће систематизације и историјске прегледе. Будући да се по њему књижевност сваке епохе остварује у језику те епохе, и да притом, преко свога језика, историја књижевне критике јесте заправо „критичка историја савести и свести једне културе”,⁷⁹ он језик критике на преласку у XXI век дефинише као измењен, сувише стручан, уско специјализован, без духа и привлачности; као језик који одликује изразита херметичност и затвореност, и који постаје Вавилонска кула у којој „нико никог не разуме нити мари за оно што се прича”, и у једном таквом контексту привидног деловања књижевне критике, универзитетски професори и новинарски критичари прилагођавају сопствене ставове „најгласнијим токовима критичке мисли”, прикривајући интелектуалну и духовну празнину нејасним „мандаринским стилем”.

На Радисављевићево питање у интервјуу „У новој Вавилонској кули” о трансформацијама и суштинским променама које је српска књижевна критика претрпела у широком опсе-

друштву без критичке свести, као слепу пред сопственом функцијом и смислом, критику сведену на пуко занатлијско, тј. „вагнеровско” лабораторијско експериментисање, а не на расправу о томе шта је смисао и место њеног деловања у савременом тренутку: „Драги пријатељи, уопште нисам надахнут. Ни најмање. Напротив. Пре бих могао да кажем да ће ово бити једно издахнуто предавање, јер уз толика надахнућа која су потресала српску критику у XX веку – а осим у XX веку једва да је и било српске критике – крајње је време да дођемо и до једног издахнутог стања и да на издисају српске књижевнокритичке мисли проговоримо издахнуто о њој” – Александар Јерков. „Шта би српска критика била?”. *Српска књижевна кријка грује йоловине XX века – шйолошка йроучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 413).

⁷⁸ *Ист*о, 742.

⁷⁹ *Ист*о, 809.

гу од два и по века, Палавестра је указао на функцију „корисника критике”, који су се у модерној култури и данашњој цивилизацији знатно променили, те је промењена и фигура критичара:

Критика је чедо грађанске културе и њених противника, она је расла и дизала се упоредо са грађанским друштвом, живела је од његових противречних и опречних снага, од унутрашњег набоја градитељских и рушилачких енергија у самом грађанском друштву и у цивилизацији захваћеној идеолошким поделама и тоталитарним тежњама. Данас свега тога нема, бар не у томе облику. Данас је свет глобализован и потрошачки некритичан, свуда у доброј мери комерцијализован, па се дневна критика све више своди на рекламирање издавачких производа. Ретке су заостале оазе критичког мишљења, махом у књижевним додацима неких великих новина или у посебним ревијама са мањим тиражима. Књижевна критика је [...] изгубила своју читалачку публику, грађански укус се спустио и разводнио, па су многа елитна мерила високе културе и просвећености разблажена потрошачком модом и конфекцијом.⁸⁰

Притом, он констатује да су, у данашњем тренутку, праве књижевне критике углавном замењене књижевним промоцијама; да је некадашња критика на почетку „златног доба српског модернизма” имала своју циљну групу у грађанском друштву које је осећало потребу да се подигне и цивилизује, и да се већ у периоду између два светска рата осетило како се све у знатној мери политизовало, расуло и идеологизовало, да би након Другог светског рата критика у свом јавном деловању била „партијски цензурисана” и увелико спутана – „Стваралачка својства критике потиснута су пред практичним и утилитарним, често политичким, комерцијализованим и потрошачким мерилима”.⁸¹ Изгубивши друштвени значај, критика је изгубила и своју некадашњу реторичку драж, по-

⁸⁰ Зоран Хр. Радисављевић. „У новој Вавилонској кули (разговор са Предрогом Палавестром)”, 500.

⁸¹ *Исто*.

стајући незанимљива, лоша, без духа и привлачности, а тешка и хладна „алатна гвожђурија” без личног печата, намењена уском кругу стручњака или потрошачком друштву – констатује Палавестра,⁸² додајући са песимистичним призвуком да критика може изменити свој утицај и друштвени положај тек онда КАДА и АКО се „промени карактер модерне цивилизације и природа савремене друштвене културе”.

На Палавестрине песимистичке призвуке и коментаре на стање у критичкој мисли друге половине XX века указао је и Душан Иванић, који у његовој монографији препознаје изразито личан подтекст: „Чин велике акумулације знања, аналитичких платана, вредновања и функционализације, и чин ангажовања нагриженог скептичном визијом пропадања вриједности и ’последњих времена””.⁸³ Иванић притом упозорава и на то да Палавестрина идеолошка опредељења каткад добијају превагу у оцени књижевнокритичког наслеђа, а што је јасно видљиво у оштрим сучељавањима са оним критичарима који су репрезенти другачијих идеолошких избора: „Враћа се као бумеранг оно што аутор ове књиге гађа, а то је идеолошка пристрасност критичара. Такве пристрасности тешко се ослободити”. И Игор Перишић, у књизи *Кријика и метакријика*, износи сопствени став о значају ове монографије констатујући да су, по свеобухватности и амбициозности, *Историја српске књижевне кријике 1768–2007* Предрага Палавестре и *Историја српске књижевности* Јована Деретића „поредљиве и као подстицај за даља критичка и метакритичка проучавања” (такође и у „инфоисторијском” контексту), али и то да, пишући о ауторима-критичарима „код којих препознаје тај импресионистички импулс, било догматски или другачије природе”, Палавестра не може да се одупре импресионистичком приступу са жаоком, те је неким критичарима знатно умањио вредност и оставио их без „верификације Историје” покаткад бивајући „прекомерно отрован”.⁸⁴

⁸² *Ист*, 493–494.

⁸³ Душан Иванић. „Између историје српске књижевне критике и историје српске књижевне мисли”. *Књижевна историја*. Год. XL бр. 137/138. 2009, 41.

⁸⁴ В. Игор Перишић. *Кријика и метакријика*.

С једне стране може се закључити да је Палавестра, у дисперзивној и још увек не тако прегледној књижевнокритичкој грађи друге половине XX века, експлицитно издвојио три типа књижевне критике – *марксистичку* (у којој преовладава догматски импресионизам), *илуралистичку* (критички плурализам и богатство стваралачке критике) и *постмодернистичку* (друга фаза „акултурације”), и у оквиру оваквог покушаја типологизације оставио битно сведочанство о једној и те како продуктивној епохи (чије ће вредности и значај тек бити реинтерпретирани и ревалоризовани). С друге стране, Палавестрина монографија сведочи и о личности критичара изразитог „импресионистичког кова” који је, у искушењима „верификације Историје” – тог „мача са две оштрице”, открио и сопствене идеолошке пристрасности, али оно што је одредило Палавестрин исцрпни ангажман свакако је самосвојна критичка мисао која је, „више него у било којој јединственој, затвореној теоријској поставци”, утемељена у његовој историјској свести⁸⁵ и једном широком сагледавању значаја књижевне критике као вида сазнавања о свету књижевности и идентитету једне културе. То потврђују и речи самог аутора ове драгоцене монографије:

Ту је, морам признати, сазрела и средишња идеја моје *Историје српске књижевне критике* – да је књижевна критика први и прави језик културе сваког времена, она је облик сталног дијалога прошлости и садашњости, кључни вид сазнања о свету књижевности. Књижевност сваке епохе остварује се у језику те епохе. Преко свога језика, историја књижевне критике је критичка историја савести и свести једне културе.⁸⁶

⁸⁵ Милица Мустур. „Задовољство у контексту: смисао и функција књижевне критике у *Историји српске књижевне критике* Предрага Палавестре”. *Књижевна историја*. Год. XL бр. 137/138. 2009, 53.

⁸⁶ Предраг Палавестра. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*, 814.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВИЋ, Марко. „Рецепција руског формализма у српској књижевној критици”. *Српска књижевна критика групе њоловине XX века – тийолошка ѡроучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 261–284.
- ВУКСАНОВИЋ, Миро. „Палавестрин поредак српских књижевних критичара”. *Летийоис Мајице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 462–465.
- ГРУЈИЋ, Марија. „Неки проблеми систематизације критичког рада: тип, период или оријентација”. *Српска књижевна критика групе њоловине XX века – тийолошка ѡроучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 73–86.
- ИВАНИЋ, Душан. „Између историје српске књижевне критике и историје српске књижевне мисли. *Књижевна историја*. Год. XL бр. 137/138. 2009, 33–43.
- ИВАНОВИЋ, Радомир В. „Историја критике као историја идеја”. *Летийоис Мајице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 470–489.
- ЈЕРКОВ, Александар. „Шта би српска критика била?”. *Српска књижевна критика групе њоловине XX века – тийолошка ѡроучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 413–434.
- МИЛАШИНОВИЋ, Светлана. „Актери српске критике из шесте и седме деценије 20. века у Палавестриној *Историји*”. *Књижевна историја*. Год. XL бр. 137/138. 2009, 163–178.
- МУСТУВ, Милица. „Задовољство у контексту: смисао и функција књижевне критике у *Историји српске књижевне критике* Предрага Палавестре”. *Књижевна историја*. Год. XL бр. 137/138. 2009, 51–65.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. *Историја српске књижевне критике 1768–2007 I–II*. Матица српска: Нови Сад 2008.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. „Јован Скерлић – сведок ’златног доба’ српске књижевности”. *Јован Скерлић*. Приредио Предраг Палавестра. Издавачки центар Матице српске: Нови Сад 2011, 7–15.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. „Проучавање и издавање грађе за историју српске књижевне критике (Историја једног научног подухвата)”. *Српска књижевна критика групе њоловине XX века – тийолошка ѡроучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 13–46.
- ПАНТИЋ, Михајло. „Есеј на измаку века – превласт ии расипање (разговор)”. *Летийоис Мајице српске*. Год. CLXX бр. 453. 1994, 864–912.
- ПЕРИШИЋ, Игор. *Критика и мейакритика: ѡрилози за тееорију и историју српске књижевне критике*. ИКУМ: Београд 2014.
- РАДИСАВЉЕВИЋ, Зоран Хр. „У новој Вавилонској кули (разговор са Предрагом Палавестром)”. *Летийоис Мајице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 497–514.

- РАДУЛОВИЋ, Милан. „Систематизација српске књижевне критике”. *Српска књижевна критика друге половине XX века – историјолошка проучавања*. Уредио Милан Радуловић. ИКУМ: Београд 2013, 435–469.
- СКЕРЛИЋ, Јован. „Догматичка и импресионистичка критика”. *Јован Скерлић*. Приредио Предраг Палавестра. Издавачки центар Матице српске: Нови Сад 2011, 27–35.
- СТИПЧЕВИЋ, Никша. „Предрага Палавестре *Историја српске књижевне критике*”. *Летопис Матице српске*. Год. CLXXXV бр. 3. 2009, 466–469.